

ดอกพะยอม : จากดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์สู่การออกแบบลวดลายผ้าชาวภูไทเขาวง*

Dok Phayom : from the Provincial Flower of Kalasin to the Design of Khao Wong Phutai's Textile Pattern

รัตติกร ศิริขันธ บุตราลา (Rattikorn Sirikhan Butla)**

บทคัดย่อ

ชาวภูไทในเขตพื้นที่อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รักษามรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาซึ่งดั่งลักษณะอัตลักษณ์เฉพาะเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกายและประเพณีต่างๆ โดยเฉพาะในด้านการทอผ้า ซึ่งนอกจากเป็นอาชีพเสริมที่มีความสำคัญในฐานะการสืบทอดภูมิปัญญาต่อกันบรรพบุรุษแล้ว ยังสามารถสร้างรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นอย่างมาก จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลพบว่า ลวดลายผ้าทอส่วนใหญ่ของชาวภูไทพบมาที่มาจากความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ดอกไม้ ภูเขา และสัตว์ที่เคารพนับถือ

บทความเรื่องนี้ ผู้เขียนได้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทอผ้าและลวดลายผ้าของชาวภูไท ในพื้นที่อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้น สำหรับใช้ในการออกแบบลวดลายผ้าใหม่ โดยใช้ดอกพะยอมซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์มาเป็นแรงบันดาลใจ เพื่อใช้พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าฝ้าย โดยเชื่อมโยงกับแหล่งข้อมูลจากภูมิปัญญา เอกลักษณ์สภาพสังคม วัฒนธรรมประเพณีของชาวภูไท

* บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการส่งเสริมนวัตกรรมอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ กิจกรรมประยุกต์ใช้งานวิจัยนวัตกรรมอุตสาหกรรมสู่เชิงพาณิชย์และส่งเสริมภูมิปัญญาภูมิภาค จังหวัดกาฬสินธุ์ ประจำปีงบประมาณ 2555

(This academic article is part of Promotion of Industrial Innovation and Creative Industries. It investigates the application of industrial innovation research to the industrial commerce and the promotion of regional wisdom in Kalasin Province, under the fiscal year 2012 budget)

** ดร.รัตติกร ศิริขันธ บุตราลา, อาจารย์ สาขากออกแบบอุตสาหกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
E-mail: rattysiri.b@gmail.com

(Rattikorn Sirikhan Butla, PH.D. , Department of Industrial Design, Faculty of Architecture, Khon Kaen University)

Abstract

Phutai people living in Khaowong District, Kalasin Province, is an ethnic group that continues to firmly preserve their cultural heritage and local wisdom . Their unique identities include the livelihood, language, costume and traditions. Especially, the textile weaving, besides it has been an additional occupation that plays significant role as a way to heritage the ancestor's wisdom, it has also highly generated incomes into the locals. According to the field study trips to gather data in the area, it was found that the background Phutai woven textiles mainly originated and linked with the nature, flower, mountain and animals considered sacred.

This article aims to explore and collect data on the weaving process and textile patterns of Phutai people in the area of Khao Waong District in Kalasin Province. It is expected that the gathered data will be used as primary information for designing the new textile pattern inspired by Dok Phayom flower, the provincial flower of Kalasin Province. The gathered data is also aimed to use as to develop the forms of cotton products and cotton processed products by linking with the information sources gathered from the local wisdom, identities, social status, culture and traditions of Phutai people.

1. บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นแหล่งรวบรวมอารยธรรม วัฒนธรรม รวมถึงภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไว้อย่างมากมาย ด้วยเหตุเพราะในสมัยอดีตมีการเคลื่อนย้ายอพยพผู้คนจากหลากหลายสาเหตุ องค์ความรู้ต่าง ๆ ได้ถูกสร้างสรรค์และสืบสานจากรุ่นสู่รุ่นตกทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาเป็นจุดเด่นของแต่ละชุมชนแตกต่างกันไป กลุ่มชาติพันธุ์ภูไทเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่ที่สุดรองลงมาจากกลุ่มไทลาว โดยมีแม่น้ำโขงแยกกลุ่มนี้ออกจากภูไทในภาคเหนือของลาวและญวน

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่า แต่เดิมนั้นชาวภูไทมีภูมิลำเนาอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทย ประเทศเวียดนาม มีเมืองแถนหรือเมืองแถงเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง ต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่ประเทศลาวและสู่ประเทศไทยตามลำดับ การอพยพเข้ามาในไทยโดยการชักชวนครั้งแรกเข้ามาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2321 เป็นชาวผู้ไทเมืองทัน ลาวพวน และลาวเวียง ส่วนครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ.2369 ในสมัยที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏต่อกรุงเทพมหานคร กองทัพไทยยกขึ้นไปปราบปรามจนสงบแล้วทางกรุงเทพฯ จึงได้กวาดต้อนผู้ไทจากเมืองวัง เมืองโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองคำอ้อ คำเขียว ฯลฯ ในดินแดนลาวซึ่งยังเป็นเขตของพระราชอาณาจักรไทย อยู่ในขณะนั้นให้อพยพข้ามโขงมาตั้งบ้านเมืองใน เมืองกาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนมและมุกดาหาร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ, 2544 : 34-35)

กล่าวเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ยังคงรักษามรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาซึ่งมีอัตลักษณ์เฉพาะเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิต การแต่งกายและประเพณีต่างๆ มีภาษาพูดเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง โดยประกอบอาชีพหลัก ได้แก่ การทำนา การเลี้ยงสัตว์ โดยมีอาชีพเสริม คือ การจักสานกระติบข้าว และการทำไม้กวาด การทอผ้าฝ้ายผ้าไหม ทอผ้าห่ม ทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ซึ่งยังคงรักษาภูมิปัญญาในการทอผ้าไว้เป็นอย่างดี ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรและผลิตภัณฑ์ทางการหัตถกรรมของชาวภูไทเขาวงมีชื่อเสียงระดับประเทศและนารายได้เข้าสู่ท้องถิ่นเป็นอย่างมาก (ธีระชาติ จิตระวัง, 2558)

ในบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนได้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทอผ้าและลวดลายผ้าของชาวภูไทเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ และออกแบบลวดลายผ้าใหม่ โดยได้นำดอกพะยอมซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์มาเป็นแรงบันดาลใจ เพื่อใช้พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าฝ้าย โดยเชื่อมโยงแหล่งข้อมูลจากภูมิปัญญา เอกลักษณ์ สภาพสังคม วัฒนธรรมประเพณีของชาวภูไท

2. ชาวภูไทเขาวงกับภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้าย

ชาวภูไทมีลักษณะความเป็นอยู่แบบครอบครัวใหญ่ในบ้านเดียวกัน เป็นกลุ่มคนทำงานที่มีความขยันขันแข็ง มีนิสัยทำงานได้หลายอาชีพเช่น ทำนา ทำไร่ ค้าวัว ค้าควาย นำกองเกวียนบรรทุกสินค้าไปขายต่างถิ่น เรียกว่า 'นายฮ้อย' เผ่าภูไทเป็นกลุ่มที่พัฒนาได้เร็วกว่าเผ่าอื่น มีความรู้ความเข้าใจและมีความเข้มแข็งในการปกครอง มีหน้าที่ที่สวดย ผิวพรรณดี กิริยามารยาทเข้มซื่อ มีอัธยาศัยไมตรีในการต้อนรับแขกแปลกถิ่นจนเป็นที่กล่าวขวัญถึง

วัฒนธรรมประเพณีของชาวภูไท มีเอกลักษณ์เป็นจุดเด่นหลายประเภท เช่น มีประเพณีที่สำคัญของเผ่าภูไทซึ่งถือกันแต่โบราณ ได้แก่ การลงช่วง พิธีแต่งงาน การทำมาหากิน การถือผี และการเลี้ยงผี มีการแต่งทำนองดนตรี เรียกว่า 'ลายเป็นเพลงของภูไท' มีการสร้างบ้านแบบภูไทคือ มีป่องเอี่ยม เป็นช่องลม มีประตูป่องหน้าต่างยาวจรดพื้น มีห้องภายในเรือนเป็นห้องๆ ที่เรียกว่า 'ห้องส่วม'

ในด้านการแต่งกาย เผ่าภูไทนิยมนุ่งผ้าขึ้นหมีตีนต่อ เป็นผืนเดียวกันกับผ้าผืนกว้างประมาณ 4-5 นิ้ว ย้อมครามเกือบสีดำ เรียกว่าผ้าดำหรือขึ้นดำ สวมเสื้อแขนกระบอกสามส่วน ลำด้าขลิบแดง ติดกระดุมเงิน หรือเหรียญสตางค์หรือกระดุมขวมาติดเรียงสองแถวห่มด้วยผ้าขัดพื้นเมือง เปลือยไหล่ด้านขวา ห่มด้านซ้ายและมัดชายผ้าสีข้างด้านขวา นิยมสวมสร้อยคอ สร้อยข้อมือ ข้อเท้า ด้วยโลหะเงิน เก้าอี้เป็นมวยสูงตั้งตรง ใช้ผ้ามนหรือแพรมนทำเป็นผ้าสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ม้วนผูกมวยผม นอกจากนั้นยังมีวัฒนธรรมการทอผ้าห่มผืนเล็กๆ ใช้สำหรับห่มแทนเสื้อกันหนาวใช้คลุมไหล่ เรียกว่า ผ้าจ่อง นอกจากนี้แล้วยังมีผ้าแพรวา ใช้ห่มเป็นสไบและมีผ้าลายใช้เป็นผ้ากันห้องหรือห่มแทนเสื้อกันหนาวได้

2.1 ภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวภูไทเขาวง

ในอดีตงานทอผ้าเป็นงานสำคัญของหญิงชาวภูไทที่ยังคงมีการสืบทอดกันมา โดยอาชีพหลักยังคงเป็นการทำงานและเมื่อมีเวลาว่างหลังการทำงานหรือหลังฤดูเก็บเกี่ยวจึงทอผ้า มีทั้งทอไว้ใช้เอง และทอเป็นอาชีพประเภทของผ้าที่ทอเป็นผ้าฝ้ายและไหมมัดหมี่ แต่ปัจจุบันมีรูปแบบที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปโดยเน้นเพื่อการค้าและการจำหน่ายมากยิ่งขึ้น

ในอำเภอเขาวง การทอผ้ากลายเป็นหลักที่สร้างรายได้ โดยเฉพาะผ้าฝ้าย รูปแบบงานฝีมือที่เกิดขึ้นมีความเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลต่างๆ ตลาดเป็นตัวกำหนดรูปแบบ ลวดลาย สี สันขนาดของงานในเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านต้องประยุกต์ฝีมือและภูมิปัญญาที่มีอยู่ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ซึ่งจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเรื่องการทอผ้าฝ้ายของชาวผู้ไทเขาวง ด้วยการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน ตลอดจนกลุ่มผู้ประกอบการหรือผู้ผลิตและแปรรูปผ้าทอมือ ซึ่งมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นศูนย์รวมที่เป็นที่ยอมรับภายในชุมชน ได้แก่ ร้านภูไทฝ้ายงาม คุ่มฝ้ายคำ กลุ่มทอผ้าฝ้ายบ้านม่วงหวาน ศูนย์เครือข่ายทอผ้าตำบลหนองผือ กลุ่มเครือข่ายทอผ้าฝ้ายพื้นเมืองคุ่มเก่า พบว่าสามารถแบ่งขั้นตอนในการทอผ้าฝ้ายของชาวผู้ไทเขาวงได้เป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

2.1.1 การปลูกฝ้าย

ปัจจุบันชาวผู้ไทเขาวงได้นำพันธุ์ฝ้าย 3 สี ซึ่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้เป็นผู้นำมาส่งเสริมให้ชาวบ้านในอำเภอเขาวงเพาะปลูกฝ้าย 3 สี ได้แก่ สีน้ำตาล สีเขียว และสีขาวตุ่นโดยมักปลูกไว้ในพื้นที่ด้านหลังเขา

ภาพที่ 1 ฝ้ายสีขาวตุ่น สีเขียว ปลูกในพื้นที่ด้านหลังเขา อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

2.1.2 การผลิตเส้นใย

วัฒนธรรมของชาวผู้ไทแต่ดั้งเดิมนั้น หลังจากเก็บเกี่ยวดอกฝ้ายมาได้แล้ว ก็จะนำไปทำความสะอาดโดยเก็บเศษใบไม้หรือเศษหญ้าที่ติดมากับดอกฝ้ายออกให้หมดแล้วนำดอกฝ้ายไปผึ่งแดด แล้วนำไปอ้าวเพื่อเอาเมล็ดออก (อ้าวเป็นเครื่องมือในการอ้าวฝ้าย ทำจากไม้) แล้วนำไปติดด้วย “คันไถ้ง” เพื่อให้ดอกฝ้ายที่อ้วนนั้นละเอียดเป็นผงปุยนุ่ม แล้วนำไปเส้นด้วย “หลา” ก็จะได้เป็นเส้นด้าย หญิงสาวชาวผู้ไทเขาวงจะหัดเส้นฝ้าย โดยมีการลงช่วงเส้นฝ้ายซึ่งหญิงสาวรวมกลุ่มกันเส้นฝ้ายจนคำ รอขายหนุ่มมาจีบ เป็นการเปิดโอกาสให้สาวสาวได้เจอกันแต่ในปัจจุบันมีการนำภูมิปัญญาการเส้นฝ้ายด้วยมือมาสนับสนุนให้ชาวบ้านทำฝ้ายเส้นมือ ได้เส้นฝ้ายธรรมชาติที่มีความไม่สม่ำเสมอหรือใช้ฝ้ายสำเร็จจากโรงงานในชุมชนในการทอ

ภาพที่ 2 การปั่นฝ้ายสีน้ำตาลด้วยมือของชาวบ้าน อำเภอเขาวง

2.1.3 การย้อม

หลังจากได้เส้นใยฝ้ายแล้วก็จะเข้าสู่กระบวนการย้อม ซึ่งมีทั้งการใช้สีเคมีและสีธรรมชาติจากพืชและสัตว์ แต่ปัจจุบันได้มีการสนับสนุนให้มีการย้อมสีธรรมชาติมากขึ้นควบคู่กับการปั่นฝ้ายด้วยมือมีการย้อมสีจากธรรมชาติ ได้แก่ สีนํ้าเงิน จากการย้อมครามใช้ย้อมฝ้าย แต่ปัจจุบันไม่ค่อยพบเห็นในอำเภอเขาวงแล้ว สีแดง จากการย้อมครั้ง ใช้ย้อมไหมสีแดงจากการย้อมด้วยปดสะตีใช้ย้อมฝ้าย สีแดงเข้มจากการย้อมครั้งผสมแก่นเขสีเหลือง จากการย้อมด้วยแก่นเขใช้ย้อมไหมหรือใช้แก่นขนุน สีนํ้าตาลอ่อน จากการย้อมด้วยเปลือกมะม่วงเพกา สมอ สีดำจากการย้อมด้วยมะเกลือ นอกจากนี้ก็พบว่ายังมีการย้อมจากกระเจาย คำเงาะ เป็นต้น สำหรับการย้อมด้วยเปลือกไม้ต่าง ๆ นั้น เปลือกไม้แต่ละชนิดจะให้สีที่แตกต่างกันอยู่ขึ้นกับแต่ละชนิดของพันธุ์ไม้นั้นๆ การที่จะเลือกเปลือกไม้มาย้อมสีธรรมชาติได้นั้น จะคัดเลือกเฉพาะเปลือกไม้ที่มีรสขชาติฝาด โดยการชิมรสขชาติของเปลือกไม้นั้นๆ ถ้าต้นไหนมีรสขชาติฝาดสามารถนำมาย้อมได้ สีของเปลือกไม้แต่ละชนิดจะให้สีที่แตกต่างกันและขึ้นอยู่กับฤดูกาลและเวลาในการย้อม

สำหรับขั้นตอนในการย้อมผ้านั้น จะเริ่มจากการนำฝ้ายมาซักด้วยผงซักฟอกแล้วล้างออกด้วยน้ำสะอาด แล้วแช่นํ้าที่สะอาดประมาณ 10-15 นาที แล้วนำขึ้นตากให้พอหมาด จากนั้นเตรียมนํ้าต้มให้ร้อนแล้วนำสีที่เตรียมไว้ลงไปต้ม พยายามตีสีให้แตก ไม่ให้สีจับตัวเป็นก้อน แล้วนำเกลือประมาณ 1 กำมือมาใส่ต่อการต้ม 1 ครั้ง ต่อมานำฝ้ายที่เตรียมไว้ลงย้อมพยายามพลิกฝ้ายอย่างสม่ำเสมอและให้ทั่วถึง ในขั้นตอนนี้ผู้ย้อมจะต้องควบคุมอุณหภูมิของนํ้าให้คงที่ที่สุด ขยาดูให้แน่ใจว่าฝ้ายที่ย้อมดูดซึมสี จนอิมตัวดีแล้ว จึงเตรียมนํ้าที่ผสมสารส้มไว้ และนำฝ้ายที่ย้อมได้ที่ไปล้างด้วยนํ้าที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นล้างด้วยนํ้าเปล่าธรรมดาล้างจนกระทั่งนํ้าใส ก่อนนำฝ้ายที่ล้างแล้วไปตากแดดอ่อนๆ จะดีที่สุด เป็นอันสิ้นสุดกระบวนการ

ภาพที่ 3 สีของผ้าพันคอที่ได้จากการย้อมสีธรรมชาติ

2.1.4 การทอ

การทอผ้าเป็นหัตถกรรมและศิลปะอย่างหนึ่งที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อดีตกาล เพราะถือเป็นการผลิตเครื่องนุ่งห่มซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญของมนุษย์ นอกจากนี้การทอผ้ายังถือเป็นการงานศิลปะประเภทหนึ่ง เนื่องจากการทอผ้าในแต่ละกลุ่มชนล้วนมีรูปแบบลวดลายของผืนผ้าที่แตกต่างกัน ซึ่งรูปแบบและลวดลายบนผืนผ้าจะบ่งบอกถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผ่านระยะเวลามายาวนาน รวมทั้งยังบ่งบอกถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรม ความเชื่อ ความเป็นมาของกลุ่มชนนั้นๆ (จรัสวรรณ จันทพลา และคณะ, 2559: 85) การทอผ้าเป็นการนำเส้นใยมาประสานกันให้เป็นผืนแล้วนำไปตัดเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าทอที่เส้นยืนทอขัดกับเส้นพุ่ง เรียกว่า ผ้าพื้น สันนิฐานว่าในอดีตคงเป็นการใช้ผ้าพื้นเพื่อสำหรับคลุม ห่ม หรือพันร่างกายเท่านั้น ลวดลายบนผืนผ้าเกิดจากวิธีการทอและแต่ละวิธีก็นำมาใช้เรียกชื่อของผ้า (วณิชพนธ์, 2547: 11)

แต่เดิมนั้น วัฒนธรรมการทอผ้าของชาวภูไทเขาวงมักทอขิดสีเดียว ไม่ได้เกาะสีขึ้นมา ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นการทอผ้าสีเขาสีหรือสีตะกั่ว ซึ่งเป็นผ้าทอแบบพื้นบ้านหรือพื้นเมืองของชาวภูไท ที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น คำว่า “สีเขา” มาจากเชือกที่ผูกโยงจากด้านบนของเครื่องทอลงสู่ด้านล่างใช้เชือกผูกเข้ากับปลายไม้ไผ่จำนวน 4 ท่อน ที่ผู้ทอใช้สำหรับเหยียบสลับกันไปมาครั้งละ 2 ท่อน (ท่อนไม้ไผ่ที่นำมาผูกเข้ากับเชือกแต่ละท่อนยาวประมาณ 2 เมตร) และมีการทอลายลูกแก้ว ลายสอง ลายปีกนก ลายนาค พันมหา เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีรูปแบบการทอผ้าที่ได้อิทธิพลจากตลาด เช่น การทอลายตาราง การทอพรม โดยกระบวนการในการทอนั้นที่มีลักษณะลวดลายผสมกันระหว่างลายขิดและจกบนผืนผ้า ในกระบวนการขิดจะใช้วิธีเก็บลายขิดบนผ้าพื้นเรียบโดยใช้ไม้เก็บขิด คัดเก็บขิดยกลายโดยต้อนับจำนวนเส้นไหมแล้วใช้ไม้ลายขิดสานเป็นลายเก็บไว้ ส่วนกรรมวิธีการจกซึ่งคือกรรมวิธี ยกเส้นด้ายยืน แล้วสอดเส้นไหมสีซึ่งเป็นเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปในผืนผ้าทำให้เกิดลวดลายผ้าที่ต้องการนั้น

ภาพที่ 4 การทอผ้าแถบเอาไว้มัดแต่งขึ้นหรือเสื่อผ้าของคุญยายสาวท คุสุกรัตน์

2.1.5 การนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์

หลังจากได้ผ้าทอแล้ว ก็จะมีการนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ สายผลิตภัณฑ์ตกแต่งบ้าน ได้แก่ ผ้าม่าน หมอนอิง หมอนหนุน พรม ชุดผ้ารองจานผ้าปูโต๊ะ เป็นต้น โดยรูปแบบผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่มีสีลูกกวาด สดใส มีการทอด้วยลวดลายผสมผสานจากลวดลายพื้นบ้านร่วมด้วยรวมทั้งมีการทอด้วยเทคนิคพิเศษ เช่น การสะกิดและการคล้องห่วงเพื่อให้เกิดพื้นผิวขรุขระ เป็นต้น สายผลิตภัณฑ์เครื่องแต่งกาย ได้แก่ ชุดกระโปรงเอี๊ยม เสื้อเชิ้ต เสื้อถักล่องผู้ชาย ชุดทำงานผู้หญิง เป็นต้น สายผลิตภัณฑ์มีสีโทนธรรมชาติ เน้นกลุ่มวัยทำงาน สอดแทรกลวดลายพื้นบ้านและเครื่องประกอบการแต่งกาย ได้แก่ กระเป๋าในรูปแบบต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกระเป๋าที่ตัดเย็บแบบง่ายๆ เช่น กระเป๋าจิ๋วรูปปากคอลลีงแขน และกระเป๋าสะตางค์ใบเล็กๆ เป็นต้น โดยนำผ้ารูปแบบเช่นเดียวกับผลิตภัณฑ์กลุ่มอื่นมาใช้ในการผลิต ตกแต่งด้วยลูกปัดไม้ กระดุมกะลามะพร้าวและพุท้อย การพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ โดยอาศัยเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ไม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีการผลิตขั้นสูง (ศศิพร ต่ายคำ และนรินทร์ สังข์รักษา, 2558: 618)

ภาพที่ 5 ตัวอย่างผลิตภัณฑ์จากผ้าทอ ร้านภูไทผ้ายาม อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

2.2 ลวดลายผ้าทอ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลวดลายผ้าทอในอดีตของชาวภูไท อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นการลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากร้านภูไทผ้ายางและร้านคั้มผ้ายคำ ซึ่งเป็นร้านค้าที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการทอผ้าและหัตถกรรมอื่นๆ ของชาวภูไทเขาวง พบว่าลวดลายผ้าทอส่วนใหญ่ของชาวภูไทมีที่มาและความเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ดอกไม้ พืช ภูเขา และสัตว์ที่เคารพนับถือในพื้นที่นั้น ได้แก่ พญานาค เป็นต้น และลวดลายจะใช้รูปทรงเรขาคณิต เช่น รูปสามเหลี่ยม (Diamond pattern)

ภาพที่ 6 ลวดลายผ้าทอภูไท อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

		
ลายกะย่อง	ลายพันมหา	ลายตาไถ่น้อย
		
ลายนาควัวซ้อนใต้เคือ	ลายนาคว	ลายขึ้นทิวและขึ้นลายกะย่อง
		
ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ
		
ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ
		
ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ	ไม่ปรากฏชื่อ

(ต่อ) ภาพที่ 6 ลวดลายผ้าไทย อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

3. กระบวนการสร้างสรรค์ลวดลายดอกพะยอม

สืบเนื่องจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับลวดลายดั้งเดิมในผ้าทอของชาวภูไท อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์พบว่า มีลวดลายจำนวนมากซึ่งมีที่มาจากการใช้ดอกไม้มาออกแบบ เช่น ลายดอกสำนวน ลายบัวคำ ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล เป็นต้น ทำให้ผู้เขียนเกิดแนวความคิดที่จะออกแบบและสร้างสรรค์ลวดลายใหม่ โดยใช้ดอกพะยอมซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นแรงบันดาลใจ พร้อมกับทดลองนำลวดลายดังกล่าวมาออกแบบแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งมีกระบวนการในการสร้างสรรค์เป็นลำดับ ดังนี้

3.1 การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับดอกพะยอม

ดอกพะยอม เป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ มีชื่อวิทยาศาสตร์ Shorea roxburghii G. Don วงศ์ DIPTEROCARPACEAE ชื่อสามัญ Shorea white Meranti มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นต่างๆ ที่แตกต่างกัน ได้แก่ กะยอม (เชียงใหม่), ขะยอม (ลาว), ขะยอมดง พะยอมดง (ภาคเหนือ), แคน (ลาว), เชียง เชียง (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่), พะยอม (ภาคกลาง), พะยอมทอง (สุราษฎร์ธานี, ปราจีนบุรี), ยางหยวก (น่าน) พะยอมเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูงประมาณ 15-40 เมตร ทรงพุ่มกลม ผิวเปลือกสีน้ำตาลหรือเทา เนื้อไม้มีสีเหลืองแข็ง ลำต้นแตกเป็นร่องตามยาวมีสะเก็ดหนา ใบเป็นรูปมนรี ปลายใบแหลม โคนใบสอบมน ขอบใบเรียบ ด้านหลังใบมีเส้นใบชัด ดอกออกเป็นช่อใหญ่ส่วนยอดของต้น ดอกมีกลีบ 3 กลีบ โคนกลีบดอกติดกับก้านดอก มีลักษณะกลม กลีบดอกเรียบโค้งเล็กน้อย มีสีเหลืองอ่อน กลิ่นหอม (กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร, 2559) ออกดอกพร้อมกันเกือบทั้งต้น ในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน ส่วนต่างๆของต้นพะยอมมีสรรพคุณทางยาหลายอย่าง เช่น ดอก ช่วยบำรุงหัวใจ ผสมเป็นยาแก้ไข้ และสามารถนำมาทำเป็นยาหอมไว้แก้ลม ส่วนเปลือกต้น เป็นยาฝาดช่วยสมานแผลในลำไส้และแก้ท้องเดิน ดอกอ่อนยังสามารถนำมารับประทานทั้งสดหรือลวกเป็นเครื่องเคียงร่วมกับน้ำพริกได้ (นพพล เกตุประสาท และไพโร มัทธวรรตน์. ม.ป.ป.)

ภาพที่ 7 ดอกพะยอม

ที่มา : <http://www.kalasin.go.th>

3.2 แนวคิดในการออกแบบ

การนำดอกพะยอม ดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ มาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบลวดลายผ้า นอกจากจะสื่อถึงจังหวัดกาฬสินธุ์ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ของชาวภูไทเขาวงแล้ว ยังอิงอาศัยแนวคิดเรื่องรูปธรรมและความหมายทางด้านนามธรรม ดังนี้

ด้านรูปธรรม ดอกพะยอมยังมีจุดเด่นของ รูปร่าง รูปทรงของดอกที่มีความงดงามตามธรรมชาติ ออกดอกเป็นช่อใหญ่พร้อมกันเกือบทั้งต้น กลีบดอกพะยอมที่เบ่งบานสะพรั่งทั่วทั้งต้น คล้ายกับกังหันและสีขาวของกลีบดอกเล็กๆ ที่รวมกันเป็นช่อ กลีบกลายเป็นสีขาวที่ไม่จี๊ดจ๊าดและไม่ว่างเปล่าอีกต่อไป เป็นภาพที่น่าประทับใจที่ได้ผ่านมาพบเห็นอย่างยิ่ง

ด้านนามธรรม กลิ่นหอมของดอกพะยอมมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงคุณความดีและความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ของตน ส่วนดอกสีขาวที่ผลิบานเป็นช่อเป็นกลุ่มนั้นช่วยสื่อแสดงให้เห็นถึงความสามัคคี ความเข้มแข็ง ความผูกพันแน่นเหนียว ความร่วมมือร่วมใจของชาวภูไทอาเภอลำปางที่จะช่วยกันเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรือง

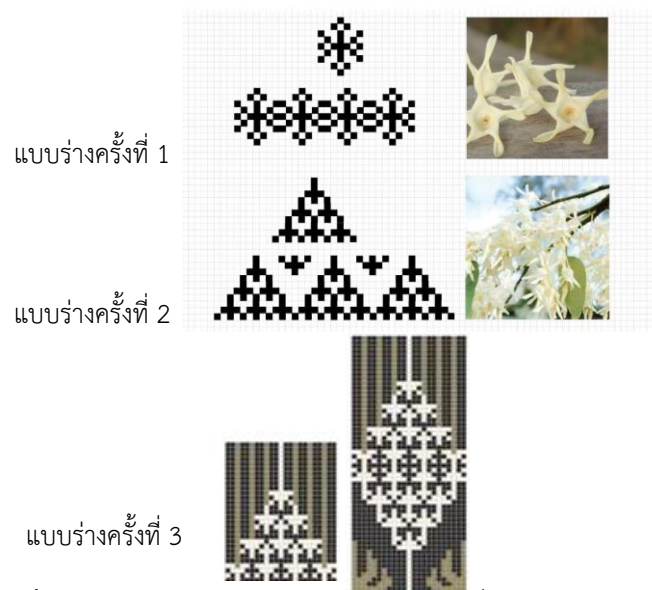

ภาพที่ 8 แนวคิดในการออกแบบลวดลายดอกพะยอม

3.3 การสร้างแม่ลาย

แนวคิดพื้นฐานในการออกแบบลวดลายดอกพะยอม คือ การสร้างแม่ลายโดยใช้องค์ประกอบศิลป์ ได้แก่ จุด เส้น รูปร่าง น้ำหนัก และสี นำมาจัดวางเพื่อให้เกิดความสวยงาม ซึ่งผู้ออกแบบได้เริ่มต้นจากการออกแบบและสร้างแม่ลาย ซึ่งมีความเป็นหน่วย (unit) โดยคิดภาพรวมของงานทั้งหมดให้อยู่ในหน่วยเดียวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนหรือมีความสัมพันธ์กันแล้วพิจารณาส่วนย่อยลงไปตามลำดับและได้ให้ความสำคัญกับความสมดุล (balancing) ความสมดุลหรือความถ่วงเป็นหลักการทั่วไปของงานศิลปะ โดยสร้างลายให้มีความสมดุลในลักษณะเท่ากัน (Symmetry Balancing) คือ มีลักษณะเป็นซ้ายขวาหรือบนล่าง เป็นความสมดุลที่มองดูแล้วเข้าใจง่าย

ในการออกแบบลวดลายผ้าครั้งนี้ จึงได้นำรูปร่างและรูปทรงของช่อดอกพะยอม มาลดทอน (Distortion) ให้เป็นรูปทรงเรขาคณิต (Geometric shapes) เพื่อให้เหมาะและสะดวกกับการนำไปทอลงบนผืนผ้า โดยยังคงมีรายละเอียดของดอกพะยอมแต่ละดอกที่ออกแบบให้เป็นรูปทรงสามเหลี่ยม (Diamond pattern) ที่รวมกันอยู่ในช่อ ซึ่งเป็นโครงสร้างของลายที่พบมากในลวดลายดั้งเดิมของชาวภูไทเขาวงด้วย ใช้สีขาวในการทอช่อดอกเพื่อสื่อถึงสีขาวที่งดงามของดอกพะยอม แต่อย่างไรก็ตามสามารถเพิ่มสีอื่นในช่อดอกได้ เพื่อเพิ่มมิติและความน่าสนใจให้กับช่อดอกพะยอม เพื่อให้เหมาะสมกับการนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ลวดลายดอกพะยอมต่อไป

ภาพที่ 9 การออกแบบร่างและการพัฒนาแบบเพื่อสร้างแม่ลายดอกพะยอม

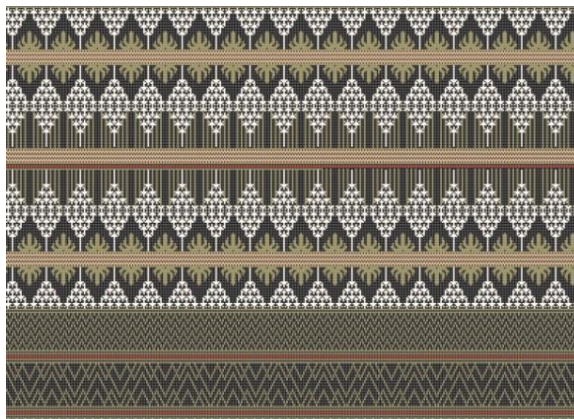
3.4 การสร้างลวดลายดอกพะยอม

หลังจากได้การออกแบบแม่ลายแล้ว ผู้ออกแบบได้นำแม่ลายมาจัดวางหรือต่อให้เกิดลวดลายที่สวยงาม เป็นระเบียบ โดยนอกจากจะคำนึงถึงความสมดุลในลักษณะเท่ากัน (Symmetry Balancing) ยังให้ความสำคัญกับจังหวะ (Rhythm) สิ่งใดๆที่สัมพันธ์กัน สิ่งนั้นๆย่อมมีจังหวะมีระยะความถี่-ห่าง โดยใช้การจัดวางและการเว้นพื้นที่ว่างระหว่างลายเพื่อให้เกิดความสวยงามและความกลมกลืน (Harmonies) ในภาพรวม

ภาพที่ 10 การสร้างลวดลายดอกพะยอม

3.5 การนำลวดลายดอกพะยอมมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์

ภาพที่ 11 ผ้าทอลวดลายดอกพะยอมร่วมกับลายภูเขา

ผ้าฝ้ายทอมือโดยใช้การขีดเก็บลายบนตะกอล สลับลวดลายระหว่างลายภูเขาซึ่งเป็นลายหลักสื่อถึงความเป็นผู้ไท อำเภอลำปาง กับลายดอกพะยอมซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ อันแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความผูกพันแน่นเหนียว ความร่วมมือร่วมใจของชาวอำเภอลำปางที่จะช่วยเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรือง การพัฒนาอย่างยั่งยืนของประชาชนในอำเภอลำปาง จังหวัดกาฬสินธุ์สืบต่อไปจึงได้นำมาใช้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ลวดลายบนผืนผ้า

ผ้าฝ้ายทอมือหน้ากว้าง 40 นิ้ว ใช้สำหรับนำไปตัดเย็บเป็นเครื่องแต่งกายหรือใช้เป็นส่วนตกแต่งเครื่องแต่งและแปรรูปเป็นของใช้และของตกแต่งได้หลากหลาย ได้แก่ ของตกแต่งบ้าน เช่น ผ้าห่มโคมไฟ กรอบรูป ปлокหมอนอิง ปлокหมอนพิงหลัง ผ้าม่าน เป็นต้น ประเภทเครื่องประกอบแต่งกาย เช่น กระเป๋าลักษณะต่างๆ ผ้าคาดศีรษะ ผ้าคาดเอว ผ้าเปี่ยง เป็นต้น

ผู้ผลิตสามารถปรับเปลี่ยนขนาดหน้ากว้างเป็นขนาดต่างๆ เช่น หน้าแคบสำหรับทำผ้าเปี่ยง ผ้าคาดเอว ผ้าคาดโต๊ะ หรือผ้าแขวนประดับผนังเพื่อให้ได้ขนาดที่พอเหมาะ ผลิตได้เร็วและไม่ต้องตัดผ้า ซึ่งทำให้ได้ลวดลายไม่ต่อเนื่อง หรืออาจปรับเปลี่ยนชนิดของเส้นด้ายที่ใช้ เช่น ไหม หรือเส้นด้ายสังเคราะห์ และปรับเปลี่ยนสี โดยจับคู่สีแบบต่างๆ เพื่อให้เกิดความหลากหลาย แปลกตา เพื่อให้สามารถปรับไปตามสมัยนิยมและความต้องการในการใช้งานได้ต่อเนื่องยาวนาน

ภาพที่ 12 ตัวอย่างการแปรรูปผลิตภัณฑ์เป็นกระเป๋าโน้ตบุ๊ก

ภาพที่ 13 ตัวอย่างการแปรรูปผลิตภัณฑ์เป็นผ้าผืน

4. บทสรุป

การออกแบบลวดลายดอกพะยอม เป็นการพยายามใช้กระบวนการออกแบบเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผ้าทอ ของชาวภูไท อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้ดอกพะยอมซึ่งเป็นดอกไม้ประจำจังหวัดกาฬสินธุ์มาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบลวดลาย เพื่อสื่อความถึงจังหวัดกาฬสินธุ์และความเข้มแข็ง ความผูกพันแน่นเหนียว ความร่วมมือร่วมใจของชาวภูไทอำเภอลำทะเมนชัย ซึ่งในการออกแบบครั้งนี้ ผู้ออกแบบได้มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับการทอผ้าและลวดลายดั้งเดิมของชาวภูไทเขาวง จากปราชญ์ชาวบ้าน ตลอดจนกลุ่มผู้ประกอบการหรือผู้ผลิตและแปรรูปผ้าทอมือ จากนั้นจึงออกแบบโดยสร้างแม่ลายก่อนจะนำไปจัดวางให้เหมาะสมสวยงาม โดยคำนึงถึงหลักเรื่องจังหวะ ความสมดุล และความกลมกลืน และทดลองประยุกต์แปรรูปเป็นรูปแบบผลิตภัณฑ์ผ้าผืนและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าผืน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเชื่อมโยงการออกแบบกับแหล่งข้อมูลจาก ภูมิปัญญา เอกลักษณ์ สภาพสังคม วัฒนธรรมประเพณีของชาวภูไทได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์. (2559). **สัญลักษณ์ประจำจังหวัด**

กาฬสินธุ์. เข้าถึงเมื่อ 10 พฤษภาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.kalasin.go.th>

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ, (2544). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิ**

ปัญญา จังหวัดมุกดาหาร. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ

กรมศิลปากร, 2544

จรัสวรรณ จันทลา, วลี สงสุวงศ์, เพ็ญสินี กิจคำ และสุรรัตน์ วงศ์สมิง. (2559). “การพัฒนาแบบผลิตภัณฑ์

ผ้าทอไทยทรงดำเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มตาม แนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์” วารสารวิชาการ

Veridian E-Journal ปีที่ 9, ฉบับที่ 2 พฤษภาคม - สิงหาคม 2559 : 85

- ธีระชาติ จิตระวัง. (2558). **ต้นแบบกลุ่มเกษตรกรชาติพันธุ์ภูไทร่วมสมัย กรณีศึกษากลุ่มชาวภูไทเขาวง ตำบลคุ้มเก่า อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิศวกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- นพพล เกตุประสาท และไพโร มัทธวรรตน์. (ม.ป.ป.). **พะยอม**. เข้าถึงเมื่อ 17 พฤษภาคม 2559. เข้าถึงได้จาก [http:// clgc.agri.kps.ku.ac.th](http://clgc.agri.kps.ku.ac.th)
- วิถี พาณิชพันธ์. (2547). **ผ้าและสิ่งถักทอไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- ศศิพร ต่ายคำ และนรินทร์ สังข์รักษา. (2558). “**การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าของ วิสาหกิจชุมชนจังหวัดราชบุรี**” วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ปีที่ 8, ฉบับที่ 1 มกราคม- เมษายน 2558 : 618

สัมภาษณ์

- กรกฎ มณีเนตร. (2555). **เจ้าของร้านภูไทฝ้ายงาม**. สัมภาษณ์, 10 เมษายน.
- ทมนภา เหลือผล. (2555). **สมาชิกศูนย์เครือข่ายทอผ้า ตำบลหนองผือ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์**. สัมภาษณ์ , 18 เมษายน.
- บุญยัง ภูทองกรม. (2555). **สมาชิกกลุ่มเครือข่ายทอผ้าฝ้ายพื้นเมืองคุ้มเก่า ตำบลคุ้มเก่า อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์**. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- สวาท คูสกุลรัตน์. (2555). **ปราชญ์ชาวบ้าน**. สัมภาษณ์, 5 เมษายน.
- เสฏฐาภูมิ จรัสแสง. (2555). **สมาชิกกลุ่มทอผ้าฝ้ายบ้านม่วงหวาน ตำบลหนองผือ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์**. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.